

---

vízparti magány

KÁNTOR LAJOS

Kint a Szigeten, majd a Dominó-beli fehérasztal mellett sok mindenről és sok mindenkiről szó esett, arról viszont még nem, hogy ki olvassa a költők, prózairók, kritikusok könyveit, színvonalas, de tömegolvasmány-nak nem éppen nevezhető folyóirataikat. Mert igaz ugyan, hogy elsősorban az újvidéki egyetemről mind nagyobb számban kerül ki egy új értelmiségi réteg, amely már Symposion-szinten érdeklődik a kor, a szűkebb otthoni környezet s a nagyvilág gondjairól, mégsem afféle élő kövület (ahogy természetrajztanárom e fogalmat városunk egy-két jellegzetesen furcsa öregasszonyához kapcsolta, hogy mozgósítsa gyermekfantáziánkat), nem elszigetelten anakronisztikus jelenség az a barackpálinkás lókupec, akivel Belgrádban összehozott a sors, azaz a pénztelenség. Mindkét nembeli társaival megismerkedhettem volna a lenyűgözően gazdag újvidéki piacon, ha a következő útszakaszra, a hosszú dubrovniki vonatozásra szolgáló zöldpaprika és paradicsom megvásárlása után nem siettem volna vissza, a bácskai kofától a modern irodalomhoz. Hogy milyen termékeny a bácskai föld, azt tudjuk földrajzból, sőt novellákból, regényekből is; az utóbbi években azonban termékenységének mérőben meglepő tanúságát adta: neoavantgarde költőket, prózairókat, kritikusokat termelt ki, meglehetősen nagy számban. Nem játék ez a szavakkal, a modern művészetekben olyannyira kedvelt meghökkentés: anyakönyvileg igazolható tény, hogy e jellegzetesen városi irodalom létrehozói zömmel faluról származtak el, még csak nem is szakították el a köldökzsinórt — legalábbis szüretkor, őszi betakarítás idején hazahazalátogatnak a szülői házhoz, év közben pedig a szülők, illetve nagyszülők jönnek be, amikor szükség van rá, hogy kisegítsék gyermekeiket, vigyázzanak az unokákra, míg a tékozlófiúk elmennek autóikon világot látni. Miféle különös tudathasadás? — ismétlem magamban nem egy bírálójuk kérdését, miközben autónk Szabadka felé száguld, s költőszerkesztő „úrvezetőm”, aki kivételesen városi fiú, sorra nevezi meg a falvakat, illetve hogy melyik *Híd-* vagy *Symposion-*munkatárs szülőföld-

jén futottunk át. A kérdés persze rendkívül naiv, a dolgokat leegyszerűsítő, hiszen világszerte tömegméretekben folyik az életforma-váltás, s miért akarnánk ebből kirekeszteni éppen Vajdaság lakosságát? Másrészt viszont: az avantgarde művészetek vállalása szükségszerűen a hajszálgyökerek elsorvasztását jelenti? Vajon az az egyre erőteljesebb, egyre tudatosabb publicisztika, a szociológia felé fordulás és az a bizonyos „centrifugális sarok” nem a megőrzött hajszálgyökereken át táplálkozik-e, s vajon nem ez az ásványi sókban gazdag táplálék töltötte, tölti fel a legújabb regényeket, versköteteket? Vajon a vendéglős Joáb II, az egykori földosztó, a modernista absztrakciók világába tartozik-e? Hát ennek az Ács Károly-versnek a hőse?

A forradalmár kertjében kapálgat;
süllyed a kert, árboca kapanyél.
A fölperzselt ős füstjei szállnak,
a csatateret belepi a dér.

Egyelőre azonban nyoma sincs még dérnek, igazi vénasszonyok nyara van, a városias külsejű falvakban reggeli nagy sürgés-forgás, de mire Szabadkára érünk, a meleg úgy látszik mindenkit ellankasztott, vagy talán a közeledő vihar miatt ürültek ki az utcák. Néptelen már a hatalmas városháza, a szecesszió marosvásárhelyi díszének íkertestvére, a teremnyi folyosói bemélyedések elrejtethetetlenül ásítoznak, miközben a színes üvegablakok szűrve engedik be a fényt. Dérrrel, vagyis Zoltánnal, a helyi rádió munkatársával s a szabadkai Kosztolányi-hagyományok gyűjtőjével sem találkozunk, a szerkesztőségekből ugyancsak elmentek már, maradok hát a városról azzal a benyomással, amely korántsem cáfolja Kosztolányi híres novellájának igazságát. Az itt születő irodalom kapcsán el lehet ugyan vitatkozni azon, hogy társadalmi szempontból hasznosabb-e egy harcos népi-nemzeti epigon verse, mint egy „se füle, se farka modernkedő, vagy ha nem is hasznosabb, az olvasó ízlését nem rontja, nem járul hozzá vérnyomásának emelkedéséhez, nem kezd el azon tündődni, ő bolondult-e meg vagy a szerző” — ahogy ezt egy Híd-beli olvasónapló nem alaptalanul állította, én azonban amondó vagyok, ne figyeljünk se az ilyen, se az amolyan epigonokra — Dr. Schlossiarik Árpád köz- és váltóügyvéd gőzfürdői horizontjánál viszont jobban vonz a *Symposion* (és a *Híd*) világra-, problémákra-nyitottsága. Végső soron bácskai szempontból is ez a mai, ez a perspektivikusabb.

Az Újvidéken vásárolt paradicsom és zöldpaprika meg az otthonról hozott szebeni szalámi fogyasztása közben jócskán van időnk szembe-síteni személyes tapasztalatainkat az olvasmányélményekkel, a bácskai autótut emlékeit a vonatablakon benéző tájjal, mert itt aztán, Mostar után, egészen Dubrovnikig, igazán nem kínálkoznak a meglepetések. Kősvatag — ennek az összetett szónak a jelentését ezen a keskeny vágányú vonaton értem meg. A vad montenegrói vidék, Vajdaság után ellen-tájnak (de nem anti-provinciának) mondanám, festőiségével csak egy félóráig köt le, azután már csak a csodálkozás marad, hogyan lehetnek itt egyáltalán falvak, mit legel a tehén a sínek mellett a köögörgetegben — hát lehet így is élni? Gyerekkoromban a karsztvidéket valami csodálatosnak képzeltem el, osztályfőnöki meg földrajzórakon annyi szépet hallottunk róla, amennyit csak egy tanár szülőföldjéről mesélni

tud, — noha a Torockó környéki karsztosodás a jelenség tipikus voltában meg sem közelíti a jugoszláviait. Még szorgalmi dolgozaton is írtam a karsztjelenségről, nem sejtve, hogy felnőtt fejjel — már nem a barlangrejtelmekre, a cseppköcsodákra kíváncsian — mekkora csalódást hoz majd a közlőről látott táj.

És amikor elunta már az ember az életét, bekövetkezik a csoda. A modern művészet alkalmazza előszeretettel azt a sokkhatást, amelyet a sokorás sívár vonatozás után a hirtelen előbukkanó tenger látványa nyújt. Eddig a szürke árnyalatai határoztak meg mindent, most egyszerre a mélykék és a mélyzöld, az Adria vize s a dúsuló növényzet, a különös alakú fák követelik jogait, az élet, a szépség jogát — és ebben az ember is szót kér, a kéket és a zöldeket a piros kapcsolja össze, a háztetők, az ember alakította táj. Új, emberibb harmónia születik a kő könyörtelen monotonijánál. E madártávlatú varázs nem csökken, ahogy közeledünk a városhoz s közeledünk a tengerhez. Előbb az újvároson, annak is legújabb, legmodernebb részén visz át utunk, modern szállodákat, villákat elhagyva érkezünk egy, olasz filmek nyomán sziciliainak hitl romantikába vagy inkább neorealizmusba, az újváros régebbi negyedébe; valójában csupán arról van szó, hogy a mediterrán éghajlat, a sziklás, szűken mért föld indokolja ezt a lapos tetejű, soklépcsős, több szintű építkezést — a ház udvarán, ahol szobát béreltünk, pontosabban a lépcsők szögletében pálmafa nő, s nemcsak vízvezeték, de tökéletesen felszerelt fürdőszoba biztosítja kényelmünket. S még egy előnye olcsónak nem mondható szálláshelyünknek: egyformán közel van a régi város, az érintetlen műemlék, az egykori Ragusa s a sziklák közé ékelt strandok sora. Süt a nap vagy esik az eső, csábító, simogató ez a tengervíz még szeptember közepén (állítólag októberben is); ahogy fiaim mondanák — ilyen kék víz nincs is, mint az Adriáé. Akik a környező szigetekre sok száz vagy éppen több ezer kilométer távolságból jönnek pihenni, azok bizonyára nem ily kizárólagosak, látták ők már máshol is ezt a nyugtató kék tengervizet, legfeljebb többet takart el belőle ott a megszámlálhatatlan fürdővendég. Nekünk újdonság, álomvilág a nem túlságosan híres Lopud szigete is, luxusszállóival, narancsligeteivel, őrszoba nélküli botanikus kertjével, egy esős szeptember délután, a kirándulóhajó érkezése és visszaindulása közötti néhány órában. De ennyi idő alatt is, szemerkélő esőben is meg lehet fürdeni, a tusolóval felszerelt, néptelen homokpartról berohanni a vízbe, hogy bár addig egy mesebeli királyság részesének higgyem magamat, míg a feleségem egy közeli padon vigyáz a levetett ruhámra.

A lopudi fürdés, a kicsikart magány az Adria közepén valójában műsoron kívüli szám, egyéni akció e szervezett hajókiránduláson, nem illeszkedik bele a turisztikai programba. A turisztika ugyanis más. Más és mindenható. Valutát hoz. Ezért nincs — és ezért lehet köze a művészethez. Amennyiben a művészet tömegeket vonz, turisztikai célpont lehet. Ilyen célpont Dubrovnik régi városa, ez az urbanisztikai remekmű, szűk sikátoraival, márvánnyal kirakott terével, a Sponza-palotával, a XIV. századi ferences kolostorral, a két évszázaddal későbbi Sv. Spas templommal s az előtte levő kúttal; erről tanúskodik az utcákat uraló nyelvi bábel, a lugasnak kiképzett vendéglői teraszon borsosan megfizetett csevapcsicsi — és a dubrovnikai ünnepi játékok. Szébb, lenyűgözőbb hátteret nemigen lehetne elképzelni a Sponza-palotánál, s e környezetben bizonyára felfokozódhat akár a zenekari, akár a színházi előadás

hatása. Neves együttesek, híres szólisták érkeznek ide évek óta minden nyáron a világ minden részéből, s ez az érdeklődést természetszerűleg tovább növeli. Ugyanakkor a szabadtéri játékokon a külsőségesség veszélyei, az olcsóbb látványosság csábításai sem lebecsülendők. Nem vitás, hogy fellendülőben van ez a műfaj, szorosán összefonódva a turisztikai-valutáris célkitűzésekkel — a kérdés most már az, a szervezők, az egyes előadások művészi irányítói milyen mértékben tudják az adottságokat esztétikailag kihasználni, megközelítve azt az ősi eszményi helyzetet, amikor a tömegek szórakoztatása és nevelése nem vált még szét: amikor a régi görög színház egyszerre volt társadalmi-politikai és esztétikai lényező.

A szegedi Dóm téren — bár az újabb keletű monumentalitásigény nem mérközhet a Spenza-palota és környéke történelmi hangulatával — hasonló erőfeszítéseket tesznek, hogy minél sajátosabb, s ugyanakkor nemzetközileg minél rangosabb műsort állítsanak össze. Romániai művészek is sűrűn eljárnak ide; Kós Károly *Budai Nagy Antal*át követően az az utóbbi években énekesek és hangszeres zenészek egész sora látogatott el Szegedre, Nicolae Herleától Ruha Istvánig; a modern akusztikai berendezéssel ellátott nézőtérről Kodály *Háry János*ának éppúgy tapsolni lehetett, mint *Az ember tragédiájának*. De — bocsássanak meg a jó szegediek — nappal sétálva a Dóm körül, tehát a reflektorok büvöiő fénykörén kívül s az ünnepi hangulatú tömeg távollétében (valószínűleg a Tisza-parton hűsöltek vagy hamisítatlan halászlével paprikázták föl magukat az Ünnepi Hetekre érkezett kül- és belföldi vendégek) elszállt az illúzió, s még a püspökség, illetve a kémiai kar nyitott körfolyosóján elhelyezett panteon, a művészi felfogásban és értékben meglehetősen tarka képet mutató szoborsor sem tudott felmelegíteni — noha a hőmérő higanyszála 40 C°-ot mutatott. Bizonyára a ditróiakat is megharagítom, mégsem hallgatom el, az ő — nyilván szerényebb — teplotom jutott szembe, ahol minden máriaüveges ablakra fel van írva az adományozó neve — még csak a pénzösszeg hiányzik, hogy a hivalkodás teljes legyen. Vakulj, magyar. De: vakulj, világ; mert Oliwa is van a világon, Gdansk híres peremvárosa: katedrális a XII. századból való, páratlan orgonája 1763-ból, melynek hangja valóban csodálatos. Mégis, ahogy beülnek a turisták a padokba, s felhangzik a „sztereofonikus” orgonahangverseny (két orgona szól egyszerre, a templom két végéből), és a hatást fokozandó, különféle lámpák és lámpácskák gyúlnak ki — az idegenforgalmi iroda cirkuszi mutatványának érzem az egészét; a szerencse, hogy aztán kimennek a bámeszkodók, s az orgonista egyetlen orgonán (az igazin) Bachot játszik, föltehetően a maga gyönyörűségére, mégsem hallgatom el.

Modernség, meghökkentés, látványosság ide vagy oda — ezt a hagyományt nem lehet felrúgni: bármily csillogó, mégis olcsó mutatvány lesz a műből, ha hiányzik belőle egy alapvető mozzanat, az önkifejezés. Nem feltétlenül a maga gyönyörűségére, esetleg a maga fájdalmára, a maga rettenetére — mindenestre a maga fájdalmából és rettenetéből alkotja meg a művész az egyszerűt, a nem-sokszorosíthatót, a tucatáru ellentétét. És a maga büszkeségére; egyúttal azonban népe büszkeségére. Itt van például Gdansk, ez a monumentális műemlék-város a Balti-tenger partján, amelynek azonban nem jutott osztályrészül az a háborítatlanság, békés turisztika, mint az Adria jugoszláv királynőjének, Dub-

rovníknak. A háború nem elégedett meg a város (városok) kikötőivel, magának követelte mindazt, amit az itteni ember nagynak, öröknek álmódott; földig rombolta a Długi Targ palotasorát, a régiségben és szépségben egymással vetekedő templomokat — de a Długi Targ házai s a székesegyházak ma ugyanúgy állnak, mint a második világháború előtt, legfeljebb a belső berendezésük szegényesebb valamivel, az egyáltalán nem vagy alig pótolhatóval. A gdanskiak azért ebben sem akarják hagyni magukat. Egy lelkes fiatal restaurátor, Romuald Chomicz jóvoltából láthattam az egykori városháza, a Ratusz Glowny belső terének újjáteremtését (kívülről az épület már 1969 telén érintetlennek látszott); páratlan ez az erőfeszítés, és páratlan az eredménye. Egy város, amely 80%-ban (!) elpusztult, visszanyeri eredeti formáját. A restaurátorokat külön szakon képzik a műegyetemen — Lengyelországban Gdansk nem az egyedüli, csak egyike az áldozatoknak —, a régi mesterek iskolákban tanítják azokat, akik majd helyükre állnak. A gótika, a reneszánsz, a barokk ismét dísz a városnak, a homlokzatok „holland csipkái”, a művészek utcájának lépcsős teraszai, a kovácsolt vaskapuk a látogató emlékezetébe vésik Gdansk egyéniségét — mindez azonban nem a turistáknak, a turistákért készült, épült ilyeneké újja. Restaurátor-kalauzunkon, az ő szenvedélyén, faggyal-hóval nem törődő megszállott magyarázatain mérhettem le, mit jelent a lengyel nemzeti büszkeség számára, hogy Gdansk ismét áll, úgy, mint azelőtt — és ezért semmilyen ár nem túl nagy. Az anyagi áldozat találékonysággal párosul. Egyik-másik épületről nem maradt fenn fénykép, elveszték a tervrajzok; s akkor a Pomerániai Múzeum képtárához fordultak. Ma is szerepel az állandó kiállításon egy izgalmasnak igazán nem nevezhető naturalista festmény, amely a város híres főterét, a Długi Targot ábrázolja; ki tudja, annak idején miért került be a múzeumba, most viszont nélkülözhetetlen szolgálatot tett: megtalálták rajta az elpusztult ház homlokzatát. Kiszámíthatatlanok a művészet útjai.

Ez tehát Gdansk, 1969 decemberében. Gdansk egyik arca. A másikat, a nem hősien-hétköznapit nehezebb néhány nap alatt megismerni. De egy-egy ilyen felhívás előtt, mint amilyen Lengyelország legnagyobb katedrálisában, a Szent Mária templomban szól a hívőkhöz, megáll a látogató: „A tévé korunk nagy vívmánya, de vigyázatok, zárjátok el a készüléket, ha méltatlan filmet, színdarabot mutatnak be, ha szidják az istent, az egyházat.” És hideg, hideg van mindenütt. A templomban ugyanúgy, mint kint az utcán. A lehidegebb persze a parton, a kikötőben, a strandon van. Minden fehér, a víz is, a sirályoktól; ők úgy lubickolnak a bolyák körül, mintha a legmelegebb nyár volna, de ezzel csak még inkább elriasztanak erről a hideg tájról — nem tudom elhinni, hogy itt máskor emberek is bemerészkednek a tengerbe. Ez nem az Adria simogató közvetlensége, ez valóban rideg északi táj. S mintegy ezt igazolandó, másnap alkalmam van Sopotban, a hiper-elegáns Grand Hotelben részt venni egy írószövetségi fogadáson. Koktélpartinak mondhatnám, ha a koktél, azaz a konyak több lenne a pohárban (mindössze egyharmad deci, fejenként), igaz, egy-egy szelet torta és kávé is jár a fejadaghoz. És hosszas fejtegetés, tolmácsnőnk hűségesen fordítja, a tengerparti irodalomról mint önálló irodalomesztétikai képződményről, ami egy kissé a traktorista-regények koncepciójára emlékeztet. Pedig a környezet, a Grand Hotel szezon utáni spleenes hangulata, az aszta-

lunktól nem messze unatkozó, föltehetőleg nyugati hölgyvendéggel és ezt a hangulatot aláfestő muzsikával inkább Csehovot vagy a *Varázshegy* világát idézhetné fel. Aztán Romuald Chomiczra gondolok, és megint felmelegszem. Mintha csak a Fekete-tenger partján, a mamaiai finom homokban süttetném bőrömet, gondtalan diákként, ám magasztos tervekkel fejemben. A gondtalanság persze az évekkel együtt elszáll. S hovatovább nemzedéki vallomásként szólíthatom elő az emlékezetből Ioan Alexandru versét (azét a Ioan Alexandruét, akivel együtt valamikor ugyanazokon a kolozsvári írószövetségi gyűléseken unatkoztunk):

Hát mit vétettem én, hogy a tenger
dühe eltörli mindegyre a furcsa rajzot,
amelyet az öröklét számára húztam
a nyüzsgő homokparton?
Újrarajzolom — ez az egyetlen, amit
tehetek — egy tompa vesszővel...

— — — — —
(ó, ha megértenétek
bár egyetlen ivelő formám,
hogy mily tereket akarok befogni,
milyen megrekedt pályákat, álmatlanul
milyen tiltott utakat sóvárgok.)

(Jancsik Pál fordítása)

Boldogok, akiknek „furcsa rajzait” a tenger dühe már nem tudja eltörölni. Ők már nyugodtan választhatják életformául a vízparti magányt, hiszen ez a vízpart nekik tulajdonképpen nem is a magányt, az elszigeteltséget, hanem a békésebb munkakörülményeket, az elmélyülést, a gondolatok kimerülésének lehetőségét jelenti — a világ úgysem felejt el őket, megkeresi a nagyokat, szüksége van rájuk. Ha jól emlékszem, ugyancsak egy „vízparti” (de nem a Grand Hotelben fogadást adó) író, Hemingway mondotta egy interjúban, hogy a fiatal író számára hasznos dolog az újságírás, jó tapasztalatszerzési alkalom, viszont idejében kell tudni abbahagyni, s az alkotásba visszavonulni. A recept nála tökéletesen bevált: a *Vándorünnep* párizsi mozgalmasságától *Az öreg halász és a tenger* csendjéhez jutott el. Vajon nem a hemingwayi elv egyetemessége mellett szól az év felét a Balaton északi partján töltő, európai szintű hármas, Déry, Illyés, Németh László öregkori teljesítménye is — a rengeteg energiát emésztő (és ugyancsak maradandó értékeket teremtő), nyugtalan ifjúság után?

Déry Tibort egyébként az ifjúkori láz, önmaga keresése, családi lehetőségei s a történelmi körülmények a svájci St. Gallen, Csehszlovákia, Ausztria, Bajorország, Párizs, Monte-Carlo, Dél-Olaszország, Skandinávia, Erdély, Berlin mellett Dubrovnikba is elvezették. Bizonyára akad majd irodalomtörténész, aki ezeket az állomásokat Déry nyomán végigjárja (bár én lehetnék az — sóhajtom csendesen; hiszen a teljes feltárára váró életmű s az útirány egyformán vonzó), számomra azonban egyelőre a mai nyugvópont a megközelíthető: felkeresni az író-t a füredi kertben. (Dubrovnikban hol kereshetném majd négy évtizeddel ezelőtti

ott-tartózkodásának emlékét, amikor a szakirodalom abban sem igazít pontosan el, vajon csak a *Szemtől szembe* című regénye született az Adriai-tenger partján, vagy valóban itt kezdte el *A befejezetlen mondatot*?) A kert az újdonsült város, Balatonfüred fölött, a Tamáshegy oldalában, egyenesen a Balatonra néz, a „legemberméretűbb tó”-ra, ahogy Illyés Gyula mondja. Talán ez az „emberi méret” teszi, mindenesetre a Balaton látogatottságában hovatovább a tengeri üdülőhelyekkel vetekszik. A prospektus-szöveg célirányos tárgyiasságával, majd az adatokban gazdag leírás pontosságára rácsafoló költői ihlettel, egy külföldieknek készült fényképalbum bevezetőjében, Illyés így jellemzi nyári szállásadóját — önmagát és költészetét, prózáját is reprezentálva vele: „A Balaton Közép-Európa legnagyobb tava. Területe 600 km², s ekként 20 km²-rel hagyja maga mögött a Genfi- és 60 km²-rel a Boden-tavat. De ez csak olyan büszkélkedni való, mintha egy torony azzal akarná fölülmúlni a reimsi katedrális, hogy hány méterre kiemelkedőbb nála. A Balaton Európa legkellemesebben temperált olyan tava, amely — ki — és beömlő folyói jóvoltából — állandóan üde-friss vizet nyújt. (...) A víz a tudomány nyelvén alkalikusan lágy, a költők nyelvén selymesen simogató, a háziasszonyokén mosásra, mosdásra megfizethetetlen. Partra érkező habja megannyi simogató. Földdel érintkező viselkedésére a tó így nőies. Ellentétben a mindig elégedetlen tengerekkel, amelyek, mint tudjuk, állandóan szemetet, széndarabot, homokot köpködnek s kedvüket abban lelik, hogy sós verejtékű karjaik ökölvívó csapásaival orron csapják a gyanútlan. A Balaton nem is nőies: lányos. Nincs, aki ne ifjúkorára emlékezve üljön partjainál, akkor is, ha ősz fürtökkel érkezik oda. Nemcsak bőrünknek, e tó szívünknek is meleget szolgáltat. (...) Akármelyik tájáról jön az utazó ehhez a tóhoz, itt hazafelé tart...” És az utazók jönnek, a parton egyre több szálloda magasodik az égbe, a szállodákat meg lassanként végig a víz mentén csinos vikendházak láncba köti össze. „A csöpögő vízcsep nem nyugtat meg. Csak a természetben élő, a még szabad víz” — írja Illyés; a vendég mondhatni már együtt kapja e kétféle vizet, mint a világ bármely civilizált részén, ez ellen tehát nincs mit tennie. Vagy a remeteséget választja, lemondva a kényelemről, vagy megszokja a turisztika áldásait. Persze, a jelenség csupán tendenciájában ennyire végletes, ma még, mint annyi más területen, kompromisszumot köthetünk. élvezhetjük a turizmus nem-civilizatorikus előnyeit is.

Például a keszthelyi Balaton Múzeumban, ahol a Balatoni Nyári Tárlat évről évre a legnevesebb művészeknek ad teret. Nem a táj illusztrációi, hanem egyéni, eredeti látomások kerültek a falakra az 1970-es tárlaton, Bartha László, Kondor Béla, Kokas Ignác, Lóránt János, Udvardi Erzsébet fajsúlyos munkái; a legnagyobb meglepetést azonban a biztos kezű grafikusnak ismert Orosz János hatalmas táblaképei kellették bennem: a Balaton híres festőjének, Egry Józsefnek utódjaként mutatkozott meg ezúttal, de szuverén művészként, tiszta piktúrában, amelyben valóban a szín az uralkodó, mondhatni egyeduralkodó formaelem — és egyben tartalom. Csak számokkal elkülönített kompozíciói lenyűgöző víziók, a balatoni fények csöppet sem halvány visszfényei: fehérrebben, az áttünő kékekben és zöldekben, a köztük felvillanó barnás-pirosban megelevenedni látjuk a vízen sikló vitorlásokat, a felhők mögül kibukkanó napot — a tó szabadságát s emberi méretét. Ezt a sza-

badságérzetet és emberi méltóságot Orosz Jánosnak azért köszönhetjük, mert nem egy befejezett, lezárt formát kényszerít ránk — fantáziánkat, élményeinket bolygatja fel, aktivizál; és egyértelmű bizonyosságot szolgáltat arra, hogy az absztrakt művészet nem szükségszerűen érzelem nélküli, érzelemellenes, még az impresszionizmushoz is köze lehet. Ez a meggyőződés alakult bennem már a Pomerániai Múzeumban, a modern gdanski piktúra termeiben; igaz, e képek alapján nem lehetne sem a várost, sem a tengert újjáteremteni — az emberi képzeletet viszont valószínűleg csak így lehet.

De kanyarodjam vissza a Balatonhoz, Déryhez, Illyéshez. A festők birtokba veszik e tájat, ők azonban uralják. Egy kicsit a szó Arany János-i értelmében is, különösen Illyés, a közeli Rácegrespuszta szülöttje, aki a „dombvidékiek” realitásérzékével tanult meg alkalmazkodni az adott feltételekhez — ődát is írt a krumplicföldhöz. Mindezt viszont azért, hogy végül mégis ő, az ember kerekedhessék a természet, a vad erők fölébe, tehát a szó lényegében lezárult jelentésváltozása szerint uralhassa, saját szolgálatába állíthassa környezetét. Déry számára a füredi kert szintén irodalomba nővő valóság, ám inkább mint meditációra alkalmas terep, semmint megtartó erő, energiaforrás. Bár a Déry-képlet sem egyértelmű, elég, ha emlékiratára, az *Ítélet nincsre* gondolunk, s mindarra, amit Déry Tibor hetvenedik életévén túl kapott és kap ettől a békéltető vidéktől. Amikor beszélgetésünk során egy újabb erdélyi út lehetőségéről esett szó, hogy újra lássa ifjúkori barangolásának tájait, Kolozsvárt, Brassót, Sinaiát, és egy-két régi ismerősét, Balogh Edgárt, Nagy Istvánt, némi gondolkodás után ezzel a nehezen cáfolható indoklással vetette el a felvillanó tervet: — Nem utazom már. Télen fázom, nyáron sajnálom ezt a házat itt hagyni. Ez élethosszabbítás nekem. — De korántsem arról van szó, hogy ez a mindig nyughatatlan alkotó ember beletörődött volna az öregségbe, bármennyit is panaszkodják a körülötte arató halálra. Akkoriban épp egy Németh Andor-előszóhoz készülődött, s haragudott a világra, hogy már nincs senki, akitől megkérdezhetne valamit. Az emlékezet pedig sokszor csal. Az *Ítélet nincs* egyes bírálói fel is rótták Dérynek, hogy pontatlanul, hiányosan emlékezik — mások viszont a túl pontos, szókimondó emlékezőt nehezményezték. Hetvenhat éves korban ez is, az is megbocsátható, legyinthenénk — ha Déry Tibornak szüksége volna efféle megbocsátásra. Ő ugyan azt mondja: — Keveset dolgozom, fáradt vagyok és lusta. Főképpen lusta. Mindig lassú munkás voltam —, a tények azonban mást mondanak. Egyre-másra jelennek meg könyvei, igaz, köztük sok a fiatalkori, a befutás, befogadás előtti. Legutóbb a versek, a húszas—harmincas években keletkezett expresszionista, szürrealista látomások (jó néhányat Gaál Gábor közölt a *Korunkban*), azelőtt a korai regények, a drámák. Miért fordul *A befejezelen mondat*, az analitikus novellák szerzője, a realista epika elismert mestere a Sturm und Drang korszakához? A válasz sajátosan dérys: — Ez van a fiókomban. — A valódi ok nyilván sokkal bonyolultabb, nem csupán az irodalomtörténeti biztatás (főképpen a Bori Imréé) teszi időszerűvé ezeket az újrakiadásokat, vagy első könyv formátumú közléseket; a „capricciók”, a *G. A. úr X.-ben*, *A kiközösítő* szomszédságában új akusztikája van az *Óriáscsecsemőnek* (a Tamáshegyre baktatva, Balatonfüred utcáin ott láttam még az Egyetemi Színpad turnézó diákegyüttesének plakátját), a merész szabad verseknek, *A kéthangú kiáltásnak*.

És — nem is csak ez van a fiókban. — A régi számárságoknál jobban szeretem az újabb számárságokat, amiket most csinálók. Nehéz feladatra vállalkoztam — mondja, s beszélni kezd egy kisregényről, de nem folytatja, a nosztalgikus emlékezés („Az ifjúságomat kercesem benned”) elhatalmasodik a friss alkotói problémákon. Ám azóta kezünkben a mű: ismét egy rendhagyó, tehát Déryhez méltó vállalkozás, a *Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról*. Vagyis újabb fordulat? Az 1918-as *Két-hangú kiáltás* tapasztalata éppúgy érezhető benne, mint *A befejezetlen mondaté* vagy a novellaké: neoavantgarde kisregény, amely realista hagyományokat folytat. Kassák öszikéihez, *A tölgyfa levelei* lírájához hasonlítanám, ha e versek higgadt öregkori leszámolásával szemben nem valamilyen kimondásra érelt nyugtalanságot, aggodalmat fogalmazna prózába Déry, a részletek iránti realista hűséggel, erős lélektani hitellel — mégis rendhagyó módon. Nem az öreg író elmúlás-hangulata, hanem az ifjan-elaggás fenyegetése, a kábítószere-világ, az elkorcsosodás, a teljes lelki kiürülés. az emberiség elöregedése kap féltő-óvó hangot ebben az új Déry-műben. Honnan az élménye hozzá? A kisregény elejét mintha Hitchcock vészjósló madarai népesítenék be, úgy kísérik, sötét felhővé tömörülve, a montanai pop-fesztiválra igyekvő autót: már-már kész volnék a következtetéssel, amikor kezembe akad az 1922-es keltezésű Déry-vers, a *Madarak*:

Ernyőmre madarak szálltak, telis-tele vagyok madarakkal
az eső zuhog, szél fúj a sötét égből s viz alá bukott a

gázlámpák arca

— — — — —

csak én ballagok árván a hidegben, mégis: a kanárik kirepültek
az ablakon

vállamra szálltak; a papagájok kitörtek az állatkertből,
vastag suhanással a sas, a hollók már jönnek, hogy a
verebekről ne is beszéljünk
vagy a kócsagról, mely tollnak állt kalapom mellé és sikít
mint egy lélekharang;

kolibrikkal a hónom alatt menetelek — segíts meg isten!
micsoda madarak lázadnak bennem!

fütyülünk erősen, rohamozunk a szélben, a Margithidon átkelünk
s véres fejekkel ezek a madarak, szólunk és énekelünk a
becsapott ablakok előtt.

Déry mégsem ismételi, sem mást, sem önmagát. Kísérlete nyelvi szempontból is merész, a monológot és a párbeszédet összeolvasztja; ebben a feloldásra vágyó, közösség után kiáltó, de nagyon magányos tömegben, amelyet remek írói fantáziával — s nyilván sok közvetett élmény, előtanulmány felhasználásával — állít elénk, a gondolatok nem különülnek el egyedenként, a folyamatosság — a kábítószerek hatására is — meg-megszakad, s már nem két-, hanem egyhangú (nem monoton!) kiáltás szakad fel a kisregényből. Nem tudom, van-e párja a kortárs világirodalomban e kísérletnek, kár, hogy aligha lefordítható. Szerencséjére „gyökeres” is — lényegében az otthonról kiszakadtak, az önkéntes hontalanok ámokfutását írja — így házi, anyanyelvi használatra is alkalmas.

Ezek a művek ott születnek, ahova más pihenni, kikapcsolódni, szórakozni megy. Őt azonban a nyaralók nem érdeklik (a ház, a kert jó pár kilométer távolságra van a várostól), bizonyára a fürdővendégeket sem az, hogy mit csinál „egy öreg hülye író”. A távolibb szomszédságban vannak néhányan, akikkel olykor összejárnak, Borsos Miklós, a szobrász, Illyés Gyula Tihanyban...

Illyés Gyula Tihanyban ugyancsak fentről, a hegyoldalból nézheti a Balatont. Egy sikátoron kaptatok felfelé, így a mellékbejárathoz jutok, gyanútlanul, mint amilyen gyanútlanul rendezkednek a ház körül — Illyés Gyula egy szellős ingben és rövidnadrágban, felesége, Flóra aszszony fejtetőig meszes kezeslábasban. A tatarozás javában folyik, a ház előtti kőasztalt üljük körül, miután a házigazda belenyugvással tudomásul vette a váratlan látogatót, sőt az egész családot, a gyerekeket is felinvitálta a domb aljából. Az asztalon üveg bor, poharak. Hamisítatlan illyési vers-hangulat:

Takarítások, őszi vagy
tavaszi nagy kirámolások
gyémántló porfogatagában,
meszelés-előkészítésben,
aggastyánok isszák az újbort;
abban a férfi-arrébb rendtevéiben,
abban az asszony-párti léghuzatban,
mely farkas hidegével meghitt
bútorokat nyal otthonunkban —

Gyermektelen síkok fölött, némán
aggastyánokkal koccintgatván
isszuk az újbort, hol földre, hol égre,
majd bölcsen összebólogatván...

A részletektől persze el kell tekinteni, sem „aggastyánok”, sem „gyermektelen síkok”; az idézet ezúttal arra jó, hogy e költészet valóságközpontúságát, tárgyias igazságát megérzékeltesse. „Az öregedés tünetei” csak folyóiratoldalakon, illetve könyvvé összeállva, *Kháron ladikján* címen léteznek, írójukon nyomát sem látni, jóllehet az öregedés, a szép, méltó öregség s a halál nem tegnapról foglalkoztatja Illyés Gyulát. (Ügy másfél évtizeddel ezelőtt volt mit hallania a „pesszimista versek”-ért.) Hogy „sztoicizmusa” mennyire csupán az idő feltartóztathatatlan múltával való nyílt szembenézés, hogy mennyire nem a rossz közérzet munkál benne, azt hetedik évtizedének végén gyors egymásutánban születő, nagy kérdéseket próbáló s így természetesen mindig vitát kavarázó új műveinek sora példázza. Az utóbbi évek esszéit, útirajzait, tanulmányait összegyűjtő *Hajszálgyökerek*, a *Drámák* két vaskos köteté után meglepetésszerűen előtörő két újabb drámai mű, a *Tiszták* s a *Bölcsék a fán*. A meglepetést nem holmi fordulat, látványos neoeretnység hozza, hanem az a kimeríthetetlen erkölcsi és esztétikai erőtartalék, amellyel időről időre újrafogalmazza Petőfitől kapott, a forradalmi mozgalomban is kipróbált, Bartókkal vallott „XIX. századi” eszményeit, a nemzet-féltést s az ettől el nem különített internacionalizmust. Eretnőség, de nem új keletű — a *Tiszták* például a dél-franciaországi albigensek tragédiáját súríti klasszikusan fennkölt, mégis mai színpadra gondolt drámába. „Az

igazságtevő utókor? Az a legkezesebb ringyó. Mindig a győztes alá fekszik, és neki szül gyermeket, csókolni valót, édeset; mint az élet!" E drámavégi replika határozottan visszautasítja a történelmi illusztrációk koncepcióját, Illyés úgy idézi a múltat, ahogy a jelent faggatja, ahogy a Bartók-versben tette; az elbukó hős, Perella, a XIII. századi Montségur várura a bartóki tételt mondja a színpadról: „Becsületesnek kellett volna lennünk, hogy becsületesek maradjunk! Nevet. Úgy volna mégis, ahogy a vöm véli tudni, hogy a béke ára a háború, a szabadságé a zsarnokoskodás, az egyenességé az aljasság? De hát szabadság-e az még, egyenesség-e? Születhet szüz, ha szüz marad a lány? Persze, hogy nem. De az is hazugság, hogy akármilyen tisztaság pusztán a tisztaságával, akármilyen igazság a póre igazságával megvédheti magát.”

A hétköznapiakon mindez észrevétlenül ismétlődik, pódium nélkül talán fel sem figyelünk rá. Ülünk békésen a fűben, már fent a ház mögötti gyümölcsösben, kóstoljuk az érett sárgabarackot, fiaim papírcsokká gyűjtik a földre rázott maradékot. Ez volt az első költői lecke; s hogy megfogant, legalábbis a hatéves nagyobbikban, azt néhány nap múlva tapasztaljuk, amikor berohan a szomszéd teremből, az üdülő klubszobájából: — Gyere, édesapa, Gyula bácsi beszél a televízióban. — A két kép, Montségur urának búcsúja és a barackevő gyerekek, így együtt hiteles, illyési. Egyszerű volna a *Szekszárd felé* „szerencsés utazást” kívánó verssorait idézni e jelenetsor optimista fináléjaként, de teljesebb, igazabb egy úgynevezett pesszimista Illyés-verset ideiktatnom:

Zuhanni magad is elég súly
vagy már, de — fel,
egy centit, ahhoz szívek
százezre kell!

Végül pedig egy harmadik, hegynek tisztelt dombról, bár ez nem a Balatonra néz. Ferenchegy a neve, s ha nem a tengerszint fölötti magasságát, hanem azt ügyeljük, kiről lett nevezetes a magyar irodalomban, ugyanúgy megérdemli e földrajzi előléptetést, mint Balaton-parti társai. Aki itt élt, túl van már a végső nagy zuhanáson. Veres Péter halott az anyakönyv szerint, 1970 óta, feledni mégsem lehet, alakja a legendákba nő — noha mi sem állt távolabb tőle, mint a legendateremtés. „Mintha egy magyar népmeséből lépett volna elő, csizmásan, sűrű, fehér bajszával, huncut szemével, kezében görbe bot, egy láthatatlanul rákérérdkedő suba a vállán.” Így látta Déry Tibor, és annyian, akik felkeresték a budai villanegyedben álló házát. Én hozzátenném, egy meleg májusi délután emlékei alapján, a falusi kalapot is ehhez a leíráshoz. Mert hiába került kilométerekben távol Balmazújvárostól, szokásaiban, világlátásában megmaradt annak a Veres Péternek, akit Gaál Gábor oly szeretettel fogadott folyóiratába. Rengeteget olvasott, tanult, tartása mégsem változott. Most, hogy megpróbálok felidézni háromórás beszélgetésünk részleteit, csak egy-egy foszlány jut eszembe; nem csoda, hisz akkor is kapkodtam a fejem, ahogy egyik témáról a másikra cikázott át, és autodidakta hírét fejtegetéseinek tárgyias hitelével cáfolta (mégsem tudott soha megszabadulni tőle — igaz, nem is próbálta soha rejtegetni). A délután során aztán csak kibukkant belőle a paraszt: hosszú fejtegetést hallhattam a mezőgazdaság időszerű problémáiról (jóllehet nem földművelésügyi, hanem hadügyminiszter volt, 45 után), s az országos, sőt

világviszonylatok felvázolását egy kis gyakorlati bemutató követte, amikor végigvezetett a kerten. De mégsem a balmazújvárosi földműves szólt már belőle és nem csupán a politikus író; ahogy egyik legjobb, öregkori elbeszélésében, *A pátriárkában* írta: „Hisz nem olyan ember volt, akinek csak egy élete van, s az a politika, hanem olyan, mint a többi: paraszt is, munkás is, egy nagy családnak az eltartója is, aki belső indulatból is, személyes becsvágyból is (az istenit, nem vagyok én szalmajankó!), ha már felkötötte a harangot, akkor ráznia is kellett.” És ő rázta ezt a harangot, egyre ritkábban jöve le a Ferenchegyről („az autómát eladtam, hivatalosakat se igényelnék”), cikkeiben, olvasónaplóiban, leveleiben és persze regényt, novellát írva változatlanul „országban, nemzetben” gondolkozott. Illyés az eltávozottat Saint Exupéryhez, Malraux-hoz, Hemingwayhez hasonlította, mindazokhoz, „akik föl-fölálltak az íróasztal mellől, elmentek a *tetthelyre*”.

„Tetthely” lett a Ferenchegy, a Tamáshegy, a tihanyi hegyoldal; hiába próbálták, próbálják őket szembeállítani, maguk az alkotók s még inkább a művek tiltakoznak ellene. Az író ugyanis elvonulhat vízparti, hegytetői magányába, könyveivel lényegében ugyanúgy a kirakatban éli életét, mint az amszterdami kikötőnegyed lányai, akikről Illyés Gyula írt egyik útinaplójában. S bár a turisták ritkán láthatnak be a kerítés, a függöny mögé, a nem turistaként olvasók megláthatják, hogy a vers, a regény, a dráma, az esszé mögött tisztaság és rend van-e, jelent-jövőt szolgáló céltudatosság vagy csupán kufárszellem, adásvétel napi árfo-lyamon.